

5. Andrushko A. V. Vynyknennya trudovykh pravovidnosyn z derzhavnymy sluzhbovtsyamy: dys.. kandydata yur. nauk : 12.00.05 / Andrushko Alla Volodymyrivna. – Khmel'nyts'kyu., 2003. – 196 s.
6. Smyrnov V. N. Konkurs v sovet'skom trudovom prave / V. N. Smyrnov. – L. : Yzd – vo Lenynhr. Hos. Un-ta, 1960. – 180s.
7. Hlozman V. A. Pravo y proverka delovykh kachestv rabotnykov / V. A. Hlozman. – Mynsk : Yzd-vo Mynsk. Hos. Un-ta, 1981. – 72 s.
8. Dumyn N. Konkurs – forma realizatsyy prava na vybor raboty // Sotsyalyst. Trud. – 1979. - # 7. – S. 121.
9. Tsyvil'nyy Kodeks Ukrainy : za stanom na 06.02.2015 / Vidomosti Verkhovnoyi rady. – 2003. - # 40 – 44. – st. 356
10. Holubayeva N. Yu. Rozmezhuvannya konkursu yak riznovydu publichnoyi obitsyanky vynahorody ta konkursu yak sposobu ukladannya dohovoru / N. Yu. Holubayeva // Aktual'ni problemy derzhavy i pava. - # 39. – 2008. – S 222 – 226.
11. Fomich H. V. Administratyvni protsedury u publichniy sluzhbi Ukrainy : avtoref. Dys.. na zdobuttya nauk, stupenya kand. yur. Nauk : spets. 12.00.07 «administratyvne pravo i profes; finansove pravo; informatsiye pravo / H. V. Fomich. – Odesa, 2010. - 21 s.
12. Pro tsyvil'noho sluzhbovtsya: Zakon Bolhariyi vid 27 serpnya 1999 roku /[Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lex.bg/laws/ldoc/2134673408>
13. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya konkursu na zamishchennya vakantnykh posad derzhavnykh sluzhbovtsiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lyutoho 2002 roku # 169 // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-%D0%BF>

Рецензент: кандидат юридичних наук Грובהва А.А

УДК 349.2

Чорна К.П.,

заступник завідувача кафедри комерційного та трудового права
інституту права ім. В. Великого Міжрегіональної академії
управління персоналом, кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ГІГІЄНИ ПРАЦІ

У статті охарактеризовано поняття «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці»; розглянуто співвідношення категорій «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт трудових правовідносин»; встановлено види суб'єктів правовідносин у цій сфері.

Ключові слова: суб'єкт, правовідносини, праця, правоздатність, дієздатність, трудовий колектив, безпека, гігієна.

Черная Е.П.,

заместитель заведующего кафедрой коммерческого и трудового права
института права им. В. Великого Межрегиональной
академии управления персоналом, кандидат юридических наук

ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА СУБЪЕКТОВ ПРАВООТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ГИГИЕНЫ ТРУДА

В статье охарактеризованы понятие «субъект правоотношений», «субъект правоотношений в сфере безопасности и гигиены труда»; рассмотрено соотношение категорий «субъект правоотношений» и «субъект трудовых правоотношений»; установлены виды субъектов правоотношений в этой сфере.

Ключевые слова: субъект, правоотношения, труд, правоспособность, дееспособность, трудовой коллектив, безопасность, гигиена.

CHORNA E.P.,

Deputy Head of Department of commercial and labor law institute
of Law named after V. Great Interregional Academy
of Personnel Management, Candidate of Law Sciences

CONCEPT AND SYSTEM OF RELATIONSHIPS SUBJECTS IN THE SPHERE OF LABOR SECURITY AND HEALTH

The article describes the concept of "legal entity", "legal entity in the field of occupational safety and health"; value categories are considered "legal entity" and "an employment relationship"; types of legal entities established in this area.

Examined that subjects of legal relations in the field of safety and health play a key role in the realization of these relationships, without these legal entities can not be. Subjects of legal relations in the field of occupational health and safety do not have the special legal personality within this legal institution, and have legal personality defined by legislation in the field of law regulating the status of each subject, especially the rules of labor law.

The subjective part of legal security and health is diverse, it includes different subjects, which can be roughly classified by certain groups: (1) basic and compulsory subjects of legal labor protection - the parties of labor contract (employee and employer); (2) additional subjects: bodies of state supervision over compliance with legislation on labor protection; Fund of social insurance against industrial accidents and occupational diseases Ukraine; participants of social partnership (labor collective, trade union organizations authorized staff person on health, trade unions and employers).

Keywords: subject, legal relations, labor, capacity, active capacity, staff employment, safety, hygiene.

Актуальність проблематики. Суб'єкти є основним елементом правовідносин, завдяки їх участі у суспільних відносинах виникають правовідносини, які складаються навколо суб'єктів та існують в їх інтересах. Дослідження правовідносин у будь-якій сфері без розгляду питання про їх суб'єктний склад не може бути повноцінним. Це повною мірою стосується також і правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці. З іншого боку, законодавство України не містить норм, які встановлюють перелік суб'єктів трудових правовідносин або правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці. Тож це питання має вирішуватися теорією, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання безпеки та гігієни праці досліджували такі науковці, як: Н. Б. Болотіна, І. В. Зуб, М. І. Іншин, В. В. Лазор, Л. І. Лазор, К. Ю. Мельник, Ю. П. Орловський, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, В. Г. Ротань, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. На жаль, у вітчизняній правозастосовній практиці в останній час набувають усе більшого поширення формалізм та ігнорування важливості суб'єкта для існування правовідносин. Але юридична наука покликана створити зразок для подальшого втілення у практичне життя, тому питання суб'єктів потрібно вважати одним з найголовніших при дослідженні правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці.

Метою статті є визначення поняття та системи суб'єктів правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: охарактеризувати поняття «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці»; розглянути співвідношення категорій «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт трудових правовідносин»; встановити види суб'єктів правовідносин у цій сфері.

Виклад матеріалу. Законодавство України прямо не визначає ані поняття «суб'єкти правовідносин», ані «суб'єкти правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці», ані суб'єктний склад цих правовідносин. Поняття суб'єктів правовідносин визначене юридичною наукою. Зокрема, О. В. Смирнов визначає суб'єктів права як учасників суспільних відносин (громадян та організацій), які на підставі діючого законодавства визнаються носіями суб'єктивних прав та обов'язків [1, с. 76]. Дане

визначення є досить поширеним у юридичній науці, хоч і модифікується окремими авторами. Наприклад, А. М. Лушников та М. В. Лушникова зазначають, що під суб'єктами права розуміються люди та організації, які виступають носіями передбачених законами держави прав та обов'язків [2, с. 756]. Отже, суб'єкт правовідносин – це завжди особа, яка може бути учасником суспільних відносин. Останні – це відносини всередині людського суспільства, відповідно їх учасниками можуть бути лише люди, створені ними організації та спільноти.

Зазначені визначення також передбачають, що учасник суспільних відносин стає суб'єктом правовідносин у разі, якщо це передбачено нормами права, тобто коли останні наділяють його спроможністю бути учасником правовідносин, визначаючи носієм юридичних прав та обов'язків. Передбачена нормами права спроможність бути учасником правовідносин визначається терміном «правосуб'єктність», що поділяється на правоздатність (передбачену нормами права здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) та дієздатність (передбачену нормами права здатність та юридична спроможність своїми діями набувати, здійснювати та виконувати юридичні права та обов'язки) [3, с. 343, 344].

Варто також зазначити, що поняття «суб'єкт правовідносин» взагалі та «суб'єкт трудових правовідносин» не мають відмінностей з огляду на те, що загальне «суб'єкт права» охоплює й «суб'єкт трудових правовідносин». Особливістю в даному випадку є те, що правами та обов'язками суб'єкти трудового права наділяються нормами саме трудового права. Суб'єкти правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці наділяються правами та обов'язками законодавством з охорони праці, але це не означає, що вони мають якусь особливу, інституційну правосуб'єктність у даній сфері.

Отже, суб'єктами правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці слід вважати осіб (суб'єктів правовідносин), правосуб'єктність яких визначена відповідними нормами права, передбачає надання їм прав та покладення на них юридичних обов'язків у сфері безпеки та гігієни праці.

К. М. Гусов та В. М. Толкунова наводять певний перелік суб'єктів трудового права: громадяни (працівники), роботодавці (організації будь-яких форм власності), профспілки та інші уповноважені працівниками виборні органи на виробництві, суб'єкти соціального партнерства (об'єднання профспілок, об'єднання роботодавців, державні органи), правоохоронні органи (комісії з трудових спорів, суди, комісії з примирення, трудовий арбітраж, органи нагляду та контролю за охороною праці та трудовим законодавством) [4, с. 75]. Натомість В. Е. Теліпка та О. Г. Дутова пропонують інший та, видається, більш вдалий погляд на суб'єктний склад трудових правовідносин, зазначаючи, що вони мають численний склад, причому кожен вид трудових правовідносин має свій особливий суб'єктний склад; незмінними учасниками всіх трудових правовідносин залишаються лише працівник та роботодавець [5, с. 75]. Дана точка зору повністю підтверджується положеннями законодавства. Відповідно до цієї позиції суб'єктами правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці є працівник, роботодавець, а також інші суб'єкти, які беруть у них участь.

Працівник та роботодавець є незмінними та головними учасниками правовідносин з охорони праці. Оскільки, вони є одночасно учасниками основних трудових правовідносин, що виникають на підставі трудового договору. Цю групу

суб'єктів правовідносин з охорони праці ми можемо класифікувати як суб'єкти, що є сторонами трудового договору.

Аналізуючи Закон України «Про охорону праці», ми можемо визначити наступну групу суб'єктів правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці – органи державного управління та контролю. Зазначимо, що деякі автори розглядають в якості суб'єкта трудових правовідносин не державні органи, а державу, яка бере участь у трудових правовідносинах, як законодавець, регулятор, гарант, роботодавець [6, с. 19]. У такому контексті державні органи є лише структурами, через які держава бере участь у трудових правовідносинах. Водночас даний підхід у практичному сенсі викликає певне непорозуміння, оскільки, по-перше, далеко не всі види діяльності держави у сфері регулювання трудових відносин належать до трудових, по-друге, державні органи самою державою наділені атрибутами самостійних суб'єктів. Як свідчить сучасний стан правового регулювання трудових відносин в Україні, держава не проголошує себе як учасника цих відносин.

Отже, видається, що погляд на державу, як на суб'єкта трудових правовідносин, є запозиченим з теорії держави і права, ґрунтується на помилковому ототожненні трудових правовідносин та правовідносин зі здійснення державного управління, й не відповідає чинному законодавству. Видається більш правильним розглядати в якості суб'єктів правовідносин у сфері охорони праці не державу, а державні органи.

Перелік органів державного управління у сфері охорони праці визначений у ст. 31 Закону «Про охорону праці» та включає фактично всю систему центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування. Система органів державного нагляду за додержанням законодавства про охорону праці включає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної й техногенної безпеки, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Органи державного нагляду у сфері охорони праці беруть безпосередню участь у правовідносинах у цій сфері, тобто можуть вважатися суб'єктами цих правовідносин. Даний висновок підтверджується також положеннями Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232, відповідно до якого зазначені органи залучаються до розслідування нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань [7].

Останньою групою суб'єктів правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці є суб'єкти, які беруть участь у соціально-партнерських заходах, пов'язаних з охороною праці, що також іменують соціально-трудовами відносинами. До таких заходів належать, зокрема, громадський контроль за охороною праці, залучення працівників до управління охороною праці, прийняття локальних правових актів та укладення колективних договорів (угод). Особливістю цієї групи суб'єктів є недостатнє правове регулювання їх правового статусу.

Першим із суб'єктів цієї групи є трудовий колектив підприємства, який утворюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у діяльності підприємства на підставі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Дане поняття містить певні суперечності, зокрема щодо кола осіб, які складають трудовий колектив, а саме: чи належать до трудового колективу лише працівники, які уклали трудовий договір, чи до нього належать також інші особи, які виконують роботу на підприємстві, зокрема, на підставі цивільно-правового договору. Але з огляду на те, що інші норми трудового права відносять до працівників лише осіб, які працюють за трудовим договором, вочевидь, трудовий колектив складається лише з працівників. Зокрема, Н. Д. Гетьманцева на підставі аналізу норм трудового права зазначає, що трудовий колектив може існувати лише на підприємстві, тобто складатися лише з працівників юридичної особи. Сукупність працівників фізичної особи трудового колективу не утворюють [8, с. 168].

Трудовий колектив, поза сумнівом, є суб'єктом правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці, оскільки він наділений правами у цих правовідносинах, які передбачають, зокрема: участь у (а) розробці та затвердженні локальних правових актів підприємства з питань охорони праці [9]; (б) процедурі укладення колективних договорів [10]; (в) громадському контролю за дотриманням на підприємстві законодавства про охорону праці через уповноважених представників; (г) створенні та діяльності комісії з питань охорони праці на підприємстві. Водночас трудовий колектив є специфічним суб'єктом, а саме – не є ані юридичною, ані фізичною особою, складається з кількох осіб – працівників підприємства. Його можна іменувати колективним суб'єктом. Трудовий колектив виступає в одних правовідносинах безпосередньо як сукупність працівників, організаційно оформлена загальними зборами трудового колективу, в інших – через своїх представників, які обираються загальними зборами. Варто зазначити, що трудовий колектив як суб'єкт правовідносин з охорони праці існує незалежно від скликання загальних зборів або обрання представника – це лише форма реалізації трудовим колективом своїх прав та обов'язків.

Складним є питання про правосуб'єктність трудового колективу з огляду на обмежений перелік правовідносин, в яких він може брати участь, а також характер реалізації прав та обов'язків. Деякі автори взагалі відмовляють трудовому колективу у правосуб'єктності. Інші пов'язують правосуб'єктність трудового колективу з наявністю виборного органу, моменту створення якого виникає правосуб'єктність трудового колективу. Також існує позиція про набуття трудовим колективом правосуб'єктності з моменту його створення [8, с. 171].

На нашу думку, трудовий колектив, безумовно, є суб'єктом окремих трудових правовідносин, у тому числі у сфері охорони праці, отже, наділений правосуб'єктністю. Проте, його правосуб'єктність потрібно визначити як спеціальну. З огляду на те, що створення виборного органу здійснюється самим трудовим колективом, тобто до моменту створення виборного органу трудовий колектив вже діє як суб'єкт права, а також створення виборного органу є формою реалізації повноважень трудового колективу (до того ж в деяких випадках реалізація правомочностей трудового колективу не потребує виборного органу), очевидно, що його правосуб'єктність є

цілісною та виникає одночасно зі створенням трудового колективу. На жаль, сьогодні неможливо визначити, в який момент трудовий колектив можна вважати створеним, тому дане питання має лише практичне вирішення.

Безпосередньо пов'язаним із трудовим колективом суб'єктом правовідносин з охорони праці є також уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці, яка має право перевіряти на підприємстві виконання вимог з охорони праці та вносити обов'язкові до розгляду роботодавцем пропозиції про усунення виявлених порушень.

Поруч із трудовим колективом у правовідносинах з охорони праці виступає профспілкова організація, яка створюється та існує на підставі Закону «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Профспілки створюються як юридичні особи (громадські організації) на підставі статуту та можуть діяти через свої статутні органи або через створені на підприємствах первинні організації. Деякі дослідники вбачають проблемне питання щодо правосуб'єктності профспілки та моменту її виникнення [11, с. 110]. Водночас правосуб'єктність профспілки, яка створюється як юридична особа, очевидно виникає з моменту її державної реєстрації та передбачає увесь обсяг прав та обов'язків, встановлений зазначеним законом та законодавством про працю.

Нарешті, суб'єктами правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці можуть вважатися також об'єднання роботодавців, які беруть участь у колективних переговорах на галузевому, територіальному та національному рівнях і укладають колективні угоди, що містять умови про охорону праці. Організації роботодавців створюються та діють на підставі Закону «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. № 5026-VI як неприбуткові громадські організації. Правосуб'єктність цих організацій виникає з моменту їх державної реєстрації, тому для них є справедливими висновки, які стосуються правосуб'єктності роботодавця-юридичної особи, відрізняється лише зміст правосуб'єктності.

Висновки. Відповідно до вищевикладеного, за результатами проведеного дослідження можемо зробити певні висновки. Суб'єкти правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці відіграють ключову роль у реалізації цих правовідносин, без суб'єктів цих правовідносин не може бути. Суб'єкти правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці не наділені спеціальною правосуб'єктністю у межах даного правового інституту, а мають правосуб'єктність, визначену законодавством тієї галузі права, що регулює статус кожного суб'єкта, перш за все нормами трудового права.

Суб'єктний склад правовідносин у сфері безпеки та гігієни праці є різноманітним, до нього входять різні суб'єкти, яких можна умовно класифікувати за певними групами: (1) основні та обов'язкові суб'єкти всіх правовідносин з охорони праці – сторони трудового договору (працівник та роботодавець); (2) додаткові суб'єкти: органи державного нагляду за дотриманням законодавства про охорону праці; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України; учасники соціального партнерства (трудова колектив, профспілкова організація, уповноважена працівниками особа з питань охорони праці, об'єднання профспілок та роботодавців).

Список використаних джерел:

1. Трудовое право: учебник [3-е изд. перераб. и доп.] / под ред.: Смирнова О.В., Смигиревой И.О. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 600 с.
2. Лушникова М.В. Очерки теории трудового права / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. – СПб. : Изд-во Р.Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. – 940 с.
3. Теория государства и права: учебник / под ред.: Корельского В.М., Перевалова В.Д. – М. : Норма-Инфра.М, 1998. – 570 с.
4. Гусов К.Н. Трудовое право России: учебник / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 496 с.
5. Теліпка В.Е. Трудове право України: навч. посіб. / В.Е. Теліпка, О.Г. Дутова ; за заг. ред. Теліпка В.Е. – К. : Центр учб. літ., 2009. – 456 с.
6. Панкратов В. Охрана труда: субъекты права / В. Панкратов // Закон. – 2003. – № 14. – С. 15 – 21.
7. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3426.
8. Гетьманцева Н.Д. Щодо віднесення трудового колективу до суб'єктів трудового права / Н.Д. Гетьманцева, І.Г. Козуб // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 167 – 173 // [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gndctp.pdf>
9. Порядок опрацювання і затвердження власником нормативних актів про охорону праці, що діють на підприємстві (ДНАОП 0.00-6.03-93), затв. наказом Держкомітету України по нагляду за охороною праці від 21.12.1993 р. № 132 // [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0020-94>
10. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р., № 3356-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – № 36. – Ст. 361.
11. Костюк В.Л. Проблеми трудової правосуб'єктності професійної спілки: теоретико-правовий аспект / В.Л. Костюк // Наук. записки. – Т. 129. – Юрид. науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : ВПЦ НаУКМА. – 2012. – 152 с.

References:

1. Labor law: the textbook [3rd ed. Revised. and added.] / ed. : O. Smirnova, Acting Snigireva - M.: TC Welby, Publishing House of the Prospectus, 2008. - 600 p.
2. Lushnikova M.V. Essays on the theory of labor law / M.V. Lushnikova, A.M. Lushnikov. - SPb. Univ Aslanova jurid. Press Centre», 2006. - 940 p.
3. Theory of State and Law: Textbook / Ed. : Korelskogo VM, VD Perevalova - Moscow: Norma Infra.M, 1998. - 570 p.
4. Gusov K.N. Russian labor law: the textbook / K.N. Gusov, V.N. Tolkunova. - M.: TC Welby, Publishing House of the Prospectus, 2004. - 496 p.
5. Telipko VE Labour law of Ukraine: teach. guidances. / VE Telipko, OH Dutova; for the Society. Ed. VE Telipka - K: Center uchb. years., 2009. - 456 p.
6. Pankratov V. Labour protection: legal subjects / Pankratov // Act. - 2003. - № 14. - S. 15 - 21.
7. Some aspects of investigation and registration of accidents, occupational diseases and accidents at work: Cabinet of Ministers of Ukraine of 30.11.2011 p. № 1232 // Official Bulletin of Ukraine. - 2011. - № 94. - Art. 3426.
8. Hetmantseva ND Regarding the classification of the labor collective subjects of labor law / ND Hetmantseva, IG // Forum Kozub law. - 2009. - № 3. - P. 167 - 173 // [Electron resource]. - Access: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gndctp.pdf>
9. Order processing and approval of the owner of the regulations on health and safety, acting on the enterprise (DNAOP 0.00-6.03-93) approved. by order of the State Committee of Ukraine for Labor Protection from 21.12.1993 g. № 132 // [Electron resource]. - Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0020-94>
10. On Collective Agreements Law of Ukraine of 01.07.1993 p., № 3356-XII // known. Verkhovna Rada of Ukraine. - 1993. - № 36. - Art. 361.
11. Kostyuk VL The problems of trade union legal work: theoretical and legal aspect / VL Kostyuk // Science. Note. - T. 129. - Legal. Science / National University of "Kyiv-Mohyla Academy". - K.: CUP NaUKMA. - 2012. - 152 p.

Рецензент: кандидат юридичних наук Грובהва А.А.